

Bernáth László:

*Egy fenomenológiai ellenérv a perdurantizmussal szemben**

Tanulmányomban a perdurantista változáselmélettel szemben kívánok egy érvet felvázolni. A perdurantizmus az az elmélet, amelyik a változás magyarázatához a múltban, a jelenben és a jövőben létező temporális részeket feltételez. Érvem célja, hogy megmutassa, ez a teória – legalábbis mint a változás egyetemes elmélete – implauzibilis, mivel amint kiterjesztjük az elmére, az elmélet egyenes implikációja az lesz, hogy radikálisan tévedünk abban, hogyan jelenik meg nekünk a világ. Ezt pedig annyiban nehéz elhinni, hogy a számunkra megjelenőhöz mint megjelenőhöz közvetlen hozzáférésünk van. Nem volna egyszerű elmagyarázni, hogy azzal kapcsolatban miként tévedhetünk radikálisan, hogy hogyan jelenik meg nekünk a világ.¹ Lehetséges, hogy sokkal több vagy sokkal kevesebb színárnyalatot tudunk megkülönböztetni, mint azt elsőre gondolnánk, de különös lenne, ha azzal kapcsolatban tévednénk, hogy tapasztalunk-e színeket. Legtöbben nem tudnánk elfogadni egy olyan elméletet, ami tagadja, hogy a színek megjelennek nekünk. Ám, ha az érvem sikeres, akkor a perdurantistának hasonlóan meglepő dolgot kell állítania tapasztalatunk struktúrájával kapcsolatban, mint az előbb említett, színélményt tagadó elméletnek. És ezért a perdurantizmust éppen olyan hihetetlennek tartom, mint ezt az elképzelt színélméletet.

Először ismertetem azt a két változáselméletet, amelyek az analitikus metafizikában a legnépszerűbbek: az endurantizmust és a perdurantizmust. Ezek az elméletek eredetileg ugyan a fizikai tárgyak változását igyekeznek magyarázni, de írásom második részében amellet foglalkozok állást, hogy az elmére két okból is érdemes kiterjeszteni perdurantizmust. A harmadik szakaszban igyekszem igazolni, hogy az idővel kapcsolatban miért kaphatnak igazán hangsúlyos szerepet fenomenológiai érvek, ellentétben sok más metafizikai témával. A negyedik szakaszban elmagyarázom, hogyan használlok néhány fenomenológiai szempontból is jelentős fogalmat. Végül az ötödik részben bontom ki azt az argumentációt,

* A tanulmány eredeti verziója 2013. március 8-án hangzott el a Szegedi Tudományegyetemen, a *Személyiség, szubjektivitás, interszubjektivitás* című konferencián. Köszönettel tartozom Faragó Emesének, Kodaj Dánielnek, Kovács Gábornak, Makai Ádámnak, Nyárfádi Krisztiánnak, Such Dávidnak, Tihanyi Katalinnak és Tózsér Jánosnak az építő, kritikus észrevételekért.

¹ Ez nem azt jelenti, hogy saját fenomenális állapotainkkal kapcsolatban semmilyen szinten nem tévedhetünk radikálisan, hiszen ha a dualizmus hamis és a fizikalizmus igaz, akkor Descartes nem elhanyagolható mértékben tévedett a fenomenális állapotaink metafizikájával összefüggésben.

aminek alapján azt állítom, hogy az eternalista-perdurantizmus összeütközésbe kerül azokkal a természetes meggyőződéseinkkel, amelyek saját tapasztalati világgunkkal kapcsolatosak.

I. Az endurantizmus és perdurantizmus

A mai analitikus filozófiában a fizikai tárgyak változásával kapcsolatban az endurantizmus és a perdurantizmus a legnépszerűbb elméletek. Mindkét elmélet arra válaszol, hogy hogyan változhat meg úgy egy tárgy tulajdonsága vagy alkotóeleme,² hogy közben ugyanaz a tárgy marad. A tisztán minőségi változásra jó példa egy drót meghajlítása (Tózsér 2009, 98–99.).³ Hétfőn a drót egyenes, de ha meghajlítják kedden, görbévé válik. Az alkotó részek változása megy végbe, ha egy kocsinak az egyik abroncsát egy pontosan ugyanolyan típusúra cserélik le. Az endurantizmus (Chisholm 1976, Lowe 1987, van Inwagen 1990, Zimmermann 1998) ezt a két változást a következőképpen magyarázza. Eszerint ezekben az esetekben a tárgy teljes egészében jelen van mindkét időpontban, és úgy változott meg, hogy a korábbi és a későbbi tárgy minden megszorítás nélkül „két”, numerikusan azonos tárgy.⁴ A numerikus azonosság nem más, mint az önazonosság. Tehát az endurantizmus azt állítja, hogy a dolgok képesek az időben anélkül változni, hogy bármilyen értelemben elveszítenék önazonosságukat. Mivel az endurantista szerint a fizikai tárgyaknak nincs időbeli kiterjedése, teljes egészében a jelenben vannak, ezért az endurantizmust legtöbbször a prezentizmussal szokták kombinálni. A prezentizmus az időnek az az elmélete, amely szerint csak a jelen, és a jelenben található entitások léteznek.

A perdurantizmus a változás metafizikai problémájára egészen más választ ad (Quine 1960, 1963, 1981, Lewis 1986, 1988, 2002, Heller 1990).⁵ Eszerint a

2 Az endurantizmus és a perdurantizmus a tárgyak időben való önazonosságáról (perzisztenciájáról) szóló elméletek. Nem tárgyak a létrejövés, pusztulás, illetve a pusztán relációs tulajdonságokban végbemenő változás problémája. Ezekben az esetekben nem beszélhetünk változásról abban az értelemben, hogy egy tárgy önmaga maradna, miközben valamilyen vonatkozásban mássá válik.

3 Tózsér Jánostól kölcsönzöm a példát. Sok más tekintetben, például a magyar terminológia használatával összefüggésben is sokat merítettem Tózsér János lényegre törő összefoglalásából (Tózsér 2009. 97–128.).

4 Abban eltér az endurantisták véleménye, milyen tárgyak az igazi tárgyak. Lowe például úgy tűnik, egyedül az elemi részecskéket tekinti valódi tárgyaknak (Lowe 1987).

5 Bár ez igaz, úgy látszik, lehet keverni egymással a perdurantizmust és az endurantizmust (Forbes & Johnston 1987).

hétköznapi, megszokott tárgyak különböző temporális részekből állnak. Ezek a temporális részek a téridő valamely szeletét foglalják el, és numerikusan különböznek egymástól, és attól a tárgytól is, amelynek temporális részei. Vegyük még egyszer a meghajlított drótnak a példáját. A perdurantista szerint a drót valójában több különböző entitásból áll: a „drót-hétfőn”-ből és a „drót-kedden”-ből. Az első létező egyenes, a második viszont görbe. A drót maga nem egyéb, mint ilyen temporális részek összessége. A temporális részeket a térbeli részekhez hasonlóan érdemes elképzelni. Az asztalom teljes egészében nincs jelen a térnek egyetlen pontjában sem, hanem – mivel kiterjedt test – több térrészt foglal el egyszerre. Ha jobban megnézzük, akkor az asztal egyes részei nemcsak egymástól különböznek (másik dolog az asztal jobb és balsarka), de az asztal egészével sem azonosak.

Míg az endurantizmust legtöbbször prezentizmussal, addig a perdurantizmust mindig a négy-dimenzionalizmus valamely formájával kombinálják. Négy-dimenzionalizmuson az összes olyan időelméletet értem, amely tagadja a prezentizmust. Ezek az elméletek tehát azt állítják, hogy más is létezik a jelenen kívül. A perdurantizmus legtermészetesebb szövetségese az eternalizmus. Az eternalizmus olyan négy-dimenzionalista elmélet, amelyik mind a múltat, mind a jövőt létezőként fogja fel. Ez pedig lehetővé teszi, hogy tárgyaknak múltbeli és jövőbeli temporális részei is legyenek. Ez a legtöbb perdurantistának azért is lényeges, mert így a jövőről és a múltból szóló igaz mondatok igazságértéke könnyen megmagyarázható. Ebben az elméleti keretben a múltból és a jövőről azért tudunk igaz mondatokat állítani, mert múltbeli és jövőbeli temporális részek egyaránt léteznek.⁶ Én közvetlenül a perdurantizmusnak csak az eternalizmussal kombinált formája ellen fogok érvelni, de véleményem szerint az argumentációm az összes perdurantista elmélet ellenében alkalmazható. Azért, mert bármely perdurantista elméletnek azt kell állítania – amennyiben perdurantista elmélet akar maradni –, hogy a temporális részek numerikusan különböznek egymástól.

2. Endurantizmus, perdurantizmus és az elme metafizikája

A perdurantizmus elsősorban a fizikai tárgyak változásáról szól. Mégis, két fontos argumentum is szól amellett, hogy a perdurantistának az elme változásaira is ki

6 A prezentizmus egyik legnagyobb problémája, hogy nehéz megmondani, hogy ha a prezentizmus igaz, hogyan lehetségesek a múltba és a jövőre vonatkozó igaz mondatok (Davidson 2011).

kell terjesztenie változáselméletét. Az egyik érv egy esetleges, a másik viszont filozófiaiilag stabilabb tényhez kapcsolódik.

A legtöbb mai perdurantista egyben fizikalista is. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb perdurantista szerint a világ összes ténye fizikai – ebben az esetben az elme is teljes mértékben fizikai tárgynak nevezhető –, vagy legalábbis erősen függ⁷ a fizikai tényektől. Még ha a fizikalista szerint az elmét magát nem is lehet teljesen fizikailag leírható tényekre redukálni, a fizikalistának akkor is fönn kell tartania, hogy a test változásaitól független elmebeli változás nincs. Ha pedig a fizikai változásokat mindig lekövetik az elme változásai, akkor nagyon implauzibilis volna, ha valaki azt állítaná, hogy az elme változásainak radikálisan különböző metafizikai struktúrája van, mint a fizikaiaknak. Ezért a fizikalista perdurantistának érdemes elköteleződnie az elme perdurálása mellett is. Azaz el kell fogadnia, hogy az elme alkotórészeinek vagy minőségi tulajdonságainak változása maga után vonja, hogy az egyes pillanatokban egymáshoz képest numerikusan különböző elmék vannak jelen akkor is, ha egy és ugyanazon személyről beszélünk.

A másik érv nem egy történeti esetlegességre támaszkodik. Eszerint, ha a perdurantizmus a fizikai tárgyak perzisztálását (időben való önazonosságát) numerikusan különböző temporális részek segítségével magyarázza, akkor az egyetlen következetes lépés, ha minden egyéb olyan létező perzisztenciáját perdurantista módon értelmezik, amelyek egyes minőségi tulajdonságai vagy alkotóelemei változáson mennek keresztül.⁸ A minőségi változás filozófiai problémája olyan létezőkkel kapcsolatban is felvethető, amelyek egyáltalán nem kiterjedtek, nem részecskékből állnak, és nem foglalnak el valamilyen térbeli pozíciót. Ha léteznének a descartes-i értelemben vett *res cogitans*, e nem fizikai szubsztancia minőségi változásait éppen úgy meg kellene magyarázni, mint a fizikai tárgyak esetében, mivel az emlékek, a hitek, vagy az észleletek változása kétségkívül együtt jár elménk klasszikus értelemben vett változásával. A változás problematikája független a fizikai tárgyak speciális karakterisztikájától.

7 Itt arra gondolok, hogy léteznek nem-reduktív, a test és az elme között szupervenienencia viszonyt feltételező fizikalista elméletek is.

8 A perdurantistának nem szükséges kiterjesztenie olyan entitásokra is az elméletét, amelyek csak tisztán relációs vagy szubsztanciális változáson mehetnek keresztül. Ezért hangsúlyozza David Lewis, hogy amennyiben léteznek univerzálék, azok akár endurálhatnak is, mivel az univerzálék semmiképpen nem mennek keresztül minőségi vagy az alkotóelemeiket érintő változásokon (Lewis 1986. 202, 205.).

3. Az idő, a változás metafizikája és fenomenológiai érvek – mi közük egymáshoz?

Ezt a meta-metafizikai kérdést nem kerülhetem meg, mivel fenomenológiai érvek közel sem jelentik a fő csapásirányt a változás és az idő metafizikájának analitikus vitájában.⁹ Ez egyáltalán nem meglepő, tekintve, hogy fenomenális érveken olyan érveket szokás érteni, amelyek kiindulási pontja az, hogyan látszik nekünk valami, milyennek mutatkozik meg valami magában a tapasztalatban. A metafizika hagyományos kérdésfelvetései éppen a látszat mögötti, a fenomenális világ mögötti valóságot célozzák meg. Ezzel függ össze a valóság és a látszat közötti ősi metafizikai megkülönböztetés, ami kifejezi, hogy a metafizikus számára a látszat érdektelen, sőt, sokszor veszélyes, mert könnyen félrevezetheti a metafizikust. Ennek megfelelően a metafizika problémáit a priori észérvekkel, nem pedig a fenomenális világunkkal kapcsolatos észrevételek segítségével érdemes tárgyalni.

Egy nagy kivétel viszont mindenképpen van: az elme metafizikája. Itt legalábbis érdemes megfontolni azt a lehetőséget, hogy saját fenomenális világunk vizsgálata valamit elmondhat saját elménk metafizikai természetéről, hiszen a fenomenális világunk része (és nem csupán közvetítője) saját elménknek és mentális állapotaink összességének.¹⁰ Az epifenomenalizmust például, ami tagadja, hogy mentális állapotainknak (s köztük a fenomenális karakterrel rendelkező mentális állapotainknak) volna bármilyen oksági szerepe, leginkább amiatt szokás elutasítani, mert egyszerűen nem úgy mutatkozik meg, mintha a fenomenális karakterrel rendelkező mentális állapotoknak nem volna okságilag meghatározó szerepe fizikai eseményekre. A saját perspektívámból nézve nagyon is úgy tűnik,

9 Ugyanakkor Arthur Prior egy cikke nyomán egy egészen elnyúló diszkusszió indult el az eternalista időfelfogás és a fenomenológiai tapasztalat feszültsége kapcsán. Ezekre a szövegekre bővebben azért nem hivatkozom, mert többnyire nem a perdurantizmust, hanem közvetlenül az eternalizmust támadják. Az én stratégiám ezzel szemben – mivel hatékonyabbnak vélem ezt a módszert – az eternalizmusnak a perdurantizmuson keresztül való támadása. Ezzel összefüggő különbség, hogy míg Prior nyomán majd mindenki, aki az eternalizmust fenomenológiai alapon támadta, a hangsúlyt a múltbéli fenomenális állapotok el nem múlására helyezte, addig az én érvelésem a fenomenális állapotok közti váltakozására összpontosít. Néhány, az említett diszkusszióhoz kapcsolódó cikk: Prior 1959, Cohen 1959, Garrett 1988, Kiernan–Lewis 1991, Oaklander 2004.

10 Tőzsér János mellett érvel, hogy az elmefilozófiában a fenomenológiai érveket nemcsak, hogy figyelembe kell venni, de ellentétben az analitikus filozófiában bevett gyakorlattal, központi jelentőségűnek is kellene őket tartani (Tőzsér 2011).

hogy a fájdalom *megjelenése* vagy *érzése* az, ami arra késztet, hogy odakapjak az ujjamhoz, amire rácsaptam egy kalapáccsal.

Ám ha igaz az, hogy a fenomenológiai érveket érdemes számításba venni az elme metafizikájának tárgyalásakor, akkor annak sincs akadálya, hogy figyelembe vegyük őket a perdurantizmus-endurantizmus vitával kapcsolatban is. Miért? Azért, mert az endurantizmus illetve a perdurantizmus, amennyiben a valódi (nem szubsztanciális vagy tisztán relációs) változások egyetemes elmélete kíván lenni, abban az esetben az elme változásairól is szólnia kell, azaz az elme metafizikájáról is. Bár úgy hiszem, ez az argumentum önmagában is elegendő ahhoz, hogy belássuk, a priori nem lehet kizárni a fenomenológiai természetű érveket a perdurantizmus-endurantizmus vitából, mégis hoznék egy példát, ami demonstrálja, hogyan működhet egy ilyen fenomenológiai jellegű érv a különböző változáselméletekkel összefüggésben.

Vegyük a következő teóriát, amit a változás erős-eleata elméletének is nevezhetnénk.¹¹ Eszerint változás egyáltalán nincsen semmilyen vonatkozásban, az idő nem létezik, a létezés egésze egy örök, változatlan „jelen”-ben található. Ám felmerül a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy úgy látszik, van változás? Az erős-eleata erre minden bizonnyal azt válaszolná, hogy egyszerűen ilyen az ember természetete: nem képes észlelni a valóságot úgy, ahogyan van, az örök jelent a múlt-jelen-jövő kategóriáira bontja fel, és olyan jelenségeket (fenomenális karakterrel rendelkező mentális állapotokat) gyárt, amelyek rossz képet adnak a valóság metafizikai természetéről. Ez a megoldás viszont egy újabb kérdést szül. Hogyan képesek egészen pontosan a jelenségek bárkit félrevezetni? A kérdésre látszólag egyszerű válaszolni: úgy, hogy a megismerő szubjektum nem egyetlen, mozdulatlan jelenséggel szembesül, hanem több különbözővel, amelyek nem egyszerre jelennek meg. Ezzel azonban az erős-eleata önmagának ellentmondott. Hiszen korábban tagadta, hogy bármi, bármilyen vonatkozásban is változna, viszont most azt állította, hogy az változik, mely jelenség jelenik meg annak a szubjektumnak, aki téved a valóság metafizikai természetével kapcsolatban. Maga az eleata mutatott így rá arra, hogy mi az, ami leginkább útjában áll a változás univerzális tagadásának: a jelenségek változása, aminek tényéhez – lévén fenomenális karakterrel rendelkező mentális állapotváltozásról van szó – közvetlenül hozzáférünk. Nehéz elképzelni azt, hogy a jelenségek változásának ténye maga is illúzió – az illúzió illúziója.

11 Nem állítom, hogy Parmenidész vagy bármelyik eleai filozófus ezt az elméletet képviselte, de azt gondolom, hogy Parmenidész szellemiségéhez áll legközelebb minden filozófus közül az általam felvázolt teória.

A fenti példa két szempontból is fontos számomra. Egyrészt megmutatja, hogy a változással és az idővel összefüggésben lehet érdemi fenomenális argumentációkat alkotni. Másrészt azért is érdekes az erős-eleata esete, mert úgy vélem, a perdurantizmus mint elmélet rokonságban áll az erős-eleata elképzelésével. Az erős-eleata kísérlete ugyan elnagyolt volt, mert a változást minden szinten el akarta törölni, és a valóság egészét egyetlen statikus világgállapotra próbálta redukálni. A perdurantizmus egy cizelláltabb elmélet, hiszen a változást nem tünteti el a valóság metafizikájából, de azt azonosítja statikus állapotok rendezett sorozatával. Így a változást ugyan nem akarja eltüntetni, de vissza akarja vezetni alapvetőbb ontológiai kategóriákra. A perdurantizmus nem más, mint a változás redukatív elmélete.

4. Néhány elmefilozófiai alapfogalom értelmezése¹²

Még mielőtt az érvet bemutatnám, szeretném kiemelni, hogy bár fenomenálisnak nevezem a most leírt argumentáció típusát, ezzel nem kívánok elköteleződni abban a kérdésben, hogy milyen a pontos természete azoknak a mentális állapotoknak, amelyeknek van fenomenális karakterük. Nyitva hagyom például a kérdést, hogy vajon ezen mentális állapotok által közvetlenül maguk a dolgok mutatkoznak-e meg, vagy inkább arról van szó, hogy ezek a mentális jelenségek legjobb esetben is csupán következményei a „magábanvalónak” illetve csupán hasonlítanak azokra a dolgokra, amelyek létezésére utalnak. Azaz nem kívánok elköteleződni sem amellett, hogy közvetlenül magukat a dolgokat észleljük, sem pedig amellett, hogy közvetlenül csupán mentális objektumokat, és nem az „oda-kint” található dolgokat tapasztaljuk. A „jelenség”, „fenomén” fogalmakon pusztán olyan mentális állapotokat értek, amelyeknek van fenomenális karakterük, azaz *valamilyen* őket átélni, megtapasztalni.¹³

A jelenségekre az is jellemző, hogy valakinek a számára megjelennek. Ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy egy személy számára jelennek meg, hiszen vélhetően

12 Bár némileg eltérek tőle, sok fogalom meghatározásában – például a perspektíva fogalma esetében – alapvetően Balogh Zsuzsanna és Tőzsér János egy cikkéhez igazodom (Balogh – Tőzsér 2012).

13 Például az, hogy hiszem, a Földnek kisebb a tömege, mint a napnak, nem rendelkezik fenomenális karakterrel, mivel nincs meghatározott valamilyensége, hogy azt hiszem, a Földnek kisebb a tömege, mint a Napnak. Ám az határozottan valamilyennek tűnik, ha egy piros almát látok, hiszen valamilyen pirosat látni vagy éppen valami alma alakút látni, és teljesen másmilyen, mint például ha egy homokdűnét látok.

rengeteg állatnak megjelenik valahogyan a világ, ettől azonban az állatokat mégsem tekintenénk személynek. Ebből a tényből még csak az sem következik feltétlenül, hogy létezne egy szubsztanciális én, aminek ezek a jelenségek látszanak. Egyszerűen arról van szó, hogy a fenomenális karakterrel való rendelkezéshez hozzá tartozik egy nézőpont, aminek a számára látszik, és aminek egyedül látszik az adott jelenség. Ha valaki fájdalmat érez, akkor éppen *azt* a fájdalmat mint ilyen és ilyen fenomenális karakterrel rendelkező mentális eseményt senki más nem tapasztalhatja, egyedül az, aki tapasztalja. A jelenségekhez mint jelenségekhez csak egyes szám első személyű perspektívából lehet hozzáférni. Azt, ami vagy aki hozzáfér a jelenséghez szubjektumnak, szubjektivitásnak vagy egyszerűen elemének fogom nevezni.¹⁴ Tehát a szubjektivitás illetve a szubjektum fogalma itt csak annyit fog jelenteni, hogy az a valami, aminek számára látszik a jelenség/fenomén, anélkül, hogy utalna a fogalom ennek a valaminek a metafizikai státusára.

Minden emberi szubjektivitás perspektivikus jellegű. Ezzel azt akarom mondani, hogy nincs olyan ember, akinek a szubjektív nézőpontjában megjelenne a létezés egésze, úgy ahogyan van. Legjobb esetben is csak azt mondhatjuk, hogy a létezők egy része mutatkozik meg bármely időpillanatban a szubjektum számára. Ha igaz is volna egy olyan idealista tézis, amely szerint voltaképpen nem létezik más, mint a szubjektumok valamint a nekik megjelenő fenomének, még akkor is igaz lenne, hogy az emberi szubjektivitás perspektivikus: hiszen nincs olyan időpillanat, amikor bármelyik emberi szubjektivitásnak megjelenne az összes jelenség. Ennek az az oka, hogy az emberi elmének soha nem jelennek meg azok a fenomének, amelyek más szubjektivitásoknak jelennek meg, sőt, azok a jelenségek is rejtve maradnak egy adott időpillanatban vagy időintervallumban, amelyek korábban vagy később mutatkoztak meg ugyanannak az elmének.

A szubjektivitást, a perspektivitást, valamint a megjelenés lehetőségét az elme jellemzőinek tekintem. Az elme, valamint a szubjektivitás, a perspektíva és a megjelenés között olyan szoros a kapcsolat, hogy bármelyik változása az elme változásával jár együtt. Ugyanakkor nem akarom eldönteni, hogy ezek közül melyik aspektusa, része, esetleg tulajdonsága az elmének. Csak az a lényeges számomra, hogy ezek közül bármelyikkel történik változás, az az elme változását vonja maga után.

14 Az elme és a szubjektivitás különbözik egymástól terminológiámban, mivel a szubjektivitás csak egy aspektusa/tulajdonsága/része az elmének. Ugyanakkor, ha valami egy szubjektivitásnak megjelenik, akkor az azt is jelenti, hogy egy elmének is megjelenik, mégpedig annak az elmének, amelynek az adott szubjektivitás az aspektusa/tulajdonsága/része.

5. Egy fenomenológiai ellenérv az eternalista-perdurantizmussal szemben

Az érve abból indul ki, hogy léteznek jelenségek. Hogy pontosan mi a viszonyuk például a fizikai entitásokhoz, azt most ne firtassuk. Tény az, hogy az elmék számára megmutatkoznak különböző jelenségek. Például, ha egy este egy pillanatra láttam a Holdat, akkor szerdán biztosan megjelent a Holdnak a látványa. Nevezzük ezt H-jelenségnek. Azt lehetne ekkor mondani, hogy szerdán volt egy H-jelenség, ami megjelent Sz-szobjektumnak T1 időpontban. Tegyük föl, hogy T0-ban, éppen azelőtt, hogy a Holdra tekintetem volna, egy csillagot néztem, ez pedig legyen Cs-jelenség. És végül pedig legyen az a magyarázata annak, hogy miért csak egy pillanatra láttam a Holdat, az, hogy egy felhő eltakarta a Holdat, szinte amint ránéztem. Az ennek eredményeképpen T2 időpontban létrejövő jelenséget (tulajdonképpen egy felhő látványát az éjszakai égbolton) hívjuk F-jelenségnek.

Egy eternalista-perdurantista ezt az eseménysort egyszerűen úgy írná le, hogy T0-ban Cs-jelenség, T1-ben H-jelenség, T2-ben pedig F-jelenség létezik. Ezzel az eternalista-perdurantista azt állítja, hogy bizonyos értelemben Cs-jelenség, H-jelenség és F-jelenség egyaránt létezők és ez nem fog soha megszűnni. Hiszen H-jelenség, bár a múlté, múltbéli létezőként továbbra is létezik. Ez – mondhatná a perdurantista – abból is kitűnik, hogyha ma, egy a H-jelenség utáni időpontban kijelentem, hogy „T1 időpontban H-jelenséget tapasztaltam”, akkor egy igaz kijelentést teszek. Ezt az állítást pedig mi más tehetné igazzá, hogy múltbéli létezőként továbbra is fennáll az a tény vagy esemény, hogy >>T1 időpontban H-jelenséget tapasztalok<<? Ráadásul egy ugyanilyen eszmeifuttatás a másik irányból is elvégezhető. Ugyanis az eternalista-perdurantista szerint, ha a fenomének megjelenése előtt állítottam volna, hogy „T1-ben H-jelenséget fogok tapasztalni”, akkor is egy igaz állítást tettem volna, mivel jövőbeli tényként vagy eseményként már akkor is fennáll >>a T1-ben H-jelenséget tapasztalok<< eseményé/ténye.

A valódi kérdés az, hogy egyáltalán miért érzékeljük úgy ezeket a jelenségeket, mintha a metafizikai státusuk az idő előrehaladtával változna. Hiszen, amikor az eternalista-perdurantista leírja ezeket a jelenségeket, akkor mindegyiket ugyanolyan értelemben veszi létezőnek, csak éppen előtte-utána viszonyok kötik össze egymással Cs-jelenséget, H-jelenséget és F-jelenséget, ahhoz hasonlóan, ahogy három tárgyat összeköthetnek a délebbre-északabbra viszonyai. Ám, amikor térben helyezkedik el tekintetünk előtt három tárgy, nem feltételezzük, hogy valamelyik csak azért „valódibb” létező volna, mert délebbre helyezkedik el, mint a másik tárgy. Ezzel ellentétes módon, amikor az időben érzékeljük a különböző létezőket, akkor hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy csak a jelenbéli tárgyak

léteznek, amelyek elmúltak már nem, amelyek lesznek, még nem. Múltbelinek, jelenbelinek és jövőbelinek tartani egy tárgyat metafizikailag nem látszik olyan semleges döntésnek, mint annak eldöntése, hogy melyik tárgy van délebbre vagy északabbra a másiktól. A perdurantista-eternalista számára metafizikailag nincs jelentősége múltbéliség, a jelenbéliség, valamint a jövőbéliség tulajdonságainak, sőt, a legtöbb eternalista szerint ilyen tulajdonságok valójában nem is léteznek, viszont meg kellene magyaráznia, miért alakul ki az a szinte ellenállhatatlan illúzió, hogy a múltbéliség, jelenbéliség és jövőbéliség léteznek mint metafizikai jellemzők.

Sider szerint a válasz nem más, mint perspektívánk korlátozottsága.¹⁵ Míg a térbeli perspektívánk nem olyan szűk, megszoktuk, hogy egyszerre lássunk egymáshoz képest térben távolabb eső dolgokat, addig temporális perspektívánk csak résnyire van nyitva, csak egyetlen pillanatot vagyunk képesek érzékelni. Azért érzékeli a valóságot múlt-jelen-jövő struktúrájában, mert a perspektívánk korlátozott, és mindig éppen azt a jelenséget látjuk létezőnek és így jelenbelinek, amelyre nyitott a perspektívánk. A múlt-, jelen-, jövőidejűség változása nem a jelenségek belső metafizikai szerkezetével magyarázandó, hanem az ő hozzájuk kötődő elme változásaival. Ebben a vonatkozásban mondhatjuk, hogy nem a megfigyelt változik, hanem a megfigyelő. Csakis a megfigyelő, az elme változása lehet a magyarázat arra, hogy miért változik perspektívájának a fókuszpontja, miért éppen az a jelenség mutatkozik meg számára jelenbéliliként, amelyik. Úgy gondolom, hogy nemcsak Sider válasza ez, minden eternalista-perdurantistának ezt kell állítania.¹⁶

Ez azonban ahhoz vezet, hogy az eternalista-perdurantistának minden egyes alkalomhoz, amikor megváltozik az, hogy melyik jelenség tűnik jelenbelinek, az elme valamely változását kell hozzárendelni. És itt nyugodtan elhagyhatjuk a „jelenbelinek” kifejezést, mivel csak az a jelenség mutatkozik meg a szubjektum

15 Sider álláspontja némileg eltér a hagyományos perdurantizmustól, mivel szerinte az egyes temporális részeket valójában úgy kellene felfogni, mint olyan entitásokat, amelyek egymás hasonmásai, s nem egy nagyobb egész részei. Ezt leszámítva elmélete szinte minden egyes ponton párhuzamos a hagyományos perdurantizmussal (Sider 2001).

16 A legtöbb eternalista-perdurantista Sider-hez hasonlóan teljesen eltünteteti metafizikájából az „ideidőket”, csak az előtte-utána relációkat tartja létezőnek – akárcsak McTaggart B-sorozata. Ugyanakkor előfordul, hogy az etarnalisták nem redukálják a múlt-jelen-jövőbéliséget. Viszont azt gondolom, hogy az egyetlen, amit tehetnek az az, hogy externális tulajdonságként kezelik múlt-, jelen-, jövőidejűséget, amely tulajdonság valami egyéb (nevezetesen a perspektíva vagy a szubjektum) változásának a függvénye. John Bigelow egy 1991-es cikkében nem ért ezzel egyet ezzel az állásponttal, de saját elmélete nagyon bonyolult és vitatható. Később ő maga is elmozdult a prezentizmus irányába. Nincs itt arra lehetőség, hogy javaslatával érdemben foglalkozzak (Bigelow 1991).

számára mint jelenség, amely éppen jelenbélinek mutatkozik meg. Tehát mondhatjuk, hogy amint változik, hogy milyen jelenség mutatkozik meg a szubjektum számára, abban a pillanatban a megfigyelő oldalán is fel kell tenni valamilyen változást. Ha pedig az az elme változáson megy keresztül, aminek megmutatkoznak az egyes jelenségek, akkor az eternalista-perdurantistának ezt úgy kell értelmeznie, hogy minden egyes jelenség-változással együtt jár az, hogy az új jelenség már az előzőhöz képest numerikusan különböző elmének mutatkozik meg. Hiszen amint változik, hogy mi mutatkozik meg mint jelenbéli fenomén az elme számára, meg kell változnia az elmének is, márpedig a perdurantista számára a változás numerikus különbséget takar.

Ez a példára visszatérve azt jelenti, hogy numerikusan különbözik egymástól Cs-jelenséget, H-jelenséget és F-jelenséget tapasztaló elme. De nem lehetséges, hogy Cs-jelenséget, H-jelenséget és F-jelenséget tapasztaló elme ugyanannak az elmének a három temporális része? Kétségtávol így van, csak hogy ennek az elmének (ellentétben T0, T1 és T2-ben található temporális részelmékkel), nincs saját, csak hozzá tartozó szubjektivitása és perspektívája. Hiszen ha volna neki, az átívelne T0-n T1-n és T2-n, mivel ez az elme átível T0-n T1-n és T2-n. Viszont ha ez volna a helyzet, akkor az ő perspektívájában egyszerre megjelenne T0, T1 és T2-ben megjelenő Cs-, H- és F-jelenség, ami azt jelentené, hogy egyszerre érzékelné a csillagokat, a Holdat és azt, hogy a Holdat eltakarja a felhő. Feltételezni, hogy létezik ilyen elme, véleményem szerint abszurd. Tehát, ha van is egy elme, aminek a temporális részei T0, T1, és T2 egymástól numerikusan különböző elméi, az fenomenológiailag egy irreleváns elme, mert számára nem jelenik meg semmi, csak a temporális részeinek. Ez ahhoz hasonló, mintha egy tárgy csak negatív és pozitív töltésű részecskékből állna, de a tárgyra mint egészre nem lehetne mondani, hogy pozitív vagy negatív töltése van, mivel a részecskék semlegesítik egymás töltését.

De – kérdezhetné a perdurantista – mi a probléma azzal, ha ezek a jelenségek numerikusan különböző elméknek jelennek meg? Erre a következőt válaszolom – és ez az érvelem döntő része, az ezt megelőzőek egyfajta előkészítésként szolgáltak –: az, hogy így teljesen érthetatlenné válik, miért tűnik úgy, mintha nemcsak egy-egy jelenség mutatkozna meg, de az is, hogy ezek a jelenségek változnak, illetve váltják egymást. Nem csupán Cs- H- és F-jelenség mutatkozik meg, hanem az is, hogy Cs-jelenséget H-jelenség követi. Erre a fenomenológiai tényre kétfajta magyarázatot tudok elképzelni, és egyik sem kompatibilis a perdurantizmussal. Az egyik válasz radikálisabb. Eszerint a jelenségek legkisebb metafizikai egysége is dinamikus, változásait nem lehet visszavezetni statikus jelenségek egymást követő sorozatára. Ez a megoldás nyilvánvalóan nem lehet kompatibilis a perdurantizmussal, mivel az minden létező minőségi vagy alkotórészeket érintő változását visszavezeti statikus, változást magukba nem foglaló

temporális részek sorozatára.¹⁷ A másik válasz, hogy az egyes, önmagukban statikus jelenségek (mint a példában Cs-jelenség, H-jelenség és F-jelenség) azért mutatkozik meg fenomenológiailag úgy, mintha egymást váltanák, mert numerikusan azonos szubjektivitásnak illetve elmének jelennek meg. Korábban érveltem amellett, hogy ezt a perdurantista nem állíthatja.

Az nem jelent megoldást, hogy a Cs-jelenséget, H-jelenséget és F-jelenséget tapasztaló elmék egyetlen személy elméjének temporális részei? Nem. Először is azért nem, mert – mint már említettem – ez az időpontokon átívelő elme egészen más jellemzőkkel rendelkezik: nincs saját, csak hozzá köthető perspektívája és szubjektivitása. Másodszor pedig azért nem lehet ez a megoldás kulcsa, mert egy perdurantista keretben azért tekinthetőek bizonyos numerikusan különböző létezők ugyanannak az időpontokon átívelő tárgynak a temporális részeinek, mert szoros téridőbeli, oksági, vagy hasonlósági viszonyban vannak egymással. Ám, ha két, numerikusan különböző elme között szoros téridőbeli, oksági vagy hasonlósági kapcsolat áll fenn, az talán feljogosít arra, hogy ezeket a numerikusan különböző elméket egy időn átívelő létező (egy nagyobb elme-egység) temporális részeinek tekintsük, de egyáltalán nem teszi érthetővé, miként lehetséges, hogy két különböző jelenség úgy mutatkozik meg, mintha egymást követnék.

Az álláspontomat néhány egyszerű példával szeretném mások számára is elfogadhatóvá tenni. Ha például T1 időpontban Mr. X ellép A-ból B-be, és egy másik ember, Mr. Y. a helyébe lép T2-ben (most a példa kedvéért tegyük fel, hogy késlekedés nélkül: amint elmozdulok, ő már ott van), aligha fog bármelyik elmének úgy tűnni, mintha Mr. X. elméje számára T1-ben megjelenő jelenséget az a jelenség követné, amit Mr. Y tapasztalt T2-ben. Pedig ennek kellene történnie, ha a térbeli közelség döntő volna abban, mely jelenségek mutatkoznak meg úgy valamely elmének vagy elméknek, mintha egymást követnék. Hiszen Mr. Y. elméje (amennyiben az elme azonos az aggyal) térben közelebb esett Mr. X. T1-ben található elméjéhez, mint Mr. X. T2-ben található elméje. Következő példa: Ha Zeus meghalt volna abban a pillanatban (T1), hogy Pallasz Athéné kipattant az elméjéből (T2), akkor nem lett volna olyan elme, akinek úgy mutatkozott volna meg, mintha a Zeus által utoljára észlelt jelenséget (pl.: egy Pallasz Athéné nélküli Olümposz látványa) az a jelenség követné, amit Pallasz Athéné először látott (egy halott Zeusszal elcsúfított Olümposz). Ez nagyon furcsa lenne, bár így kellene történnie, ha a szoros oksági kapcsolat volna a döntő abban, hogy mely két jelenség követi látszólag egymást, mivel Zeus elméje az oka Pallasz Athéné elméjének, és nincs másik elme T2-ben, amivel ilyen szoros kapcsolatban állna

17 Ellenben talán lehetséges olyan következetes prezentista-endurantizmus, ami a jelent magát is kiterjedtnek, és nem pillanatszerűnek tételezi.

T1-ben található Zeusz-elme. Harmadik és utolsó példám: Valakin tökéletes instant-klónozást hajtanak végre (T1), aminek eredményeképpen létrejön (T2)-ben ugyanazon a helyen, ahol az eredeti alanyt klónozták (mert T2-re az eredeti alany kirepült a klónozó gépből), ám a klónozás alanya T2-re eszméletét veszti. Még sincs egyetlen olyan elme sem, akinek úgy tűnne, hogy követi egymást az a két jelenség, amit az új klónozás alanya az eszméletvesztés előtt észlelt T1-ben, valamint, amit az új klón észlel T2-ben. Pedig nagyobb a hasonlóság az alany T1-ben létező elméje és a klón T2-ben található elméje között, mint az alany T1-ben és T2-ben található elméje között.¹⁸

Azt hiszem, az egyetlen jó magyarázat arra, hogy miért mutatkozik meg fenomenológiailag úgy, mintha a jelenségek egymást követnék/váltak, hogy egymáshoz képes numerikusan azonos elmének jelennek meg. Az endurantista számára ez nem okoz gondot, mert az elme változása szerinte nem jelenti azt, hogy numerikusan különböző elmék sorozatát kellene tételeznünk akár egyazon személy vonatkozásában is. A perdurantista rosszabb helyzetben van. Véleményem szerint a legcélravezetőbb védekezés a perdurantista részéről az volna, ha tagadná, hogy az egyes jelenségek mellett az is fenomenológiailag megmutatkozik, hogy egymást váltják az általunk megtapasztalt jelenségek. Mi csak azt hisszük valamilyen okból, hogy a jelenségek változásának/váltásának tapasztalatát átéljük, valójában azonban nincs ilyen. Ugyanakkor ez a válasz éppen annyira hihetetlennek tűnik, mintha valaki azt állítaná, hogy bár azt hisszük, hogy megjelennek számunkra különböző színek, ez valójában sohasem történik meg.

18 Nem tartanám különösebben célravezetőnek, ha a perdurantista azzal védekezne, hogy mindhárom feltétel (hasonlósági, oksági, téridőbeli közelség) együttes érvényesülése kell ahhoz, hogy úgy tűnjön, mintha az egyik jelenség követné a másikat. Ki lehetne találni olyan nyakatekert gondolat kísérletet, ami megmutatná, hogy intuíciónk szerint az sem elég, ha ezek a feltételek együtt érvényesülnek, amennyiben két különböző személy elméjéről beszélünk ahhoz, hogy úgy véljük, bármely elmének úgy tűnhet, hogy a két különböző személy által érzékelt fenomének egymást követik.

Irodalom:

Bigelow, J. 1991. Worlds Enough For Time. *Noûs*. 25. évfolyam 1. szám. Wiley, 1–19.

Chisholm, R. 1976. *Person and Object*. Lasalle (III.), Open Court.

Cohen, L. J. 1959. Professor Prior on Thanking Goodness That's over. *Philosophy*. 34. évfolyam 131. szám. Cambridge, Cambridge University Press. 360–362.

Forbes, G. & Johnston, M. 1987. Is there a problem about persistence? *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*. 61. évfolyam. Wiley, 107–155.

Heller, M. 1990. *The Ontology of Physical Objects: Four Dimensional Hunks of Matter*. Cambridge, Cambridge University Press.

Huoranszki, F. 2001, *Modern metafizika*. Budapest, Osiris Kiadó.

Kiernan–Lewis, D. 1991. Not over Yet: Prior's 'Thank Goodness' Argument. *Philosophy*. 66. évfolyam 256. szám. Cambridge, Cambridge University Press. 241–243.

Lewis, D. 1986. *On the Plurality of Worlds*. Oxford, Basil Blackwell.

Lewis, D. 1998. Rearrangement of Particles: Reply to Lowe. *Analysis*. 48. évfolyam, 2. szám. Oxford, Oxford University Press. 65–72.

Lewis, D. 2002. Tensing the Copula. *Mind*. 111. évfolyam 441. szám. Oxford, Oxford University Press. 1–13.

Lowe, J. E. 1987. Lewis on Perdurance versus Endurance. *Analysis*. 47. évfolyam 3. szám. Oxford, Oxford University Press. 152–154.

Oaklander, L. 2004. On our Experience of Ceasing to Exist. *The Ontology of Time*. Amherst, Prometheus Books. 215–219.

Prior, A. N. 1959. Thank Goodness That's over. *Philosophy*. 34. évfolyam 128. szám. Cambridge, Cambridge University Press. 12–17.

Quine, W. V. O. 1960. *Word and Object*. Cambridge (Mass.), MIT Press.

Quine, W. V. O. 1963. Identity, Ostension, and Hypostasis. *From a Logical Point of View*. Evanston (Ill.), Harper and Row. 65–79.

Quine W. V. O. 1981. *Theories and Things*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press.

Sider, T. 2001. *Four-Dimensionalism*. Oxford, Oxford University Press.

Tőzsér, J. 2009. *Metafizika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Tőzsér, J. 2011. Hogyan kapcsolódhat az elme fenomenológiájához az elme metafizikája? *Perlekedő rokonok*. Budapest, L'Harmattan.

van Inwagen, P. 1990. Four-Dimensional Objects. *Noûs*. 24. Évfolyam 2. szám. A. P. A. Central Division Meeting. 245–255.

Zimmermann, D. 1998. Temporary Intrinsics and Presentism. *Metaphysics: The Big Questions*. Oxford, Basil Blackwell. 206–220.

Internetes források:

Balogh, Zs. & Tőzsér, J.: *Much Ado About Nothing: The Discarded Representations Revisited*. Interneten: http://www.academia.edu/1959043/Much_Ado_About_Nothing_The_discarded_representations_revisited. Letöltve: 2013. március 31.

Eredeti megjelenés:

Balogh, Zs. & Tőzsér, J. 2012. Much Ado About Nothing: The Discarded Representations Revisited. *Enacting Images: Representation Revisited*. Köln, Von Halem.

Davidson, M. 2011. *Presentism and Grounding Past Truths*. Interneten: <http://philosophy.csusb.edu/~mld/DavidsonPresentismGroundingF1.pdf>. Letöltve: 2012. szeptember 18.

Várható megjelenés: Roberto Ciuni, Kristie Miller, Giuliano Torrenço (szerk.), *New Papers on the Present – Focus on Presentism*, 2012–2013.